

KLINIK TADQIQOTLARDA INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISH

Umurullayeva Jasmina G'ayrat qizi

530-guruh 1-son Davolash fakulteti

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

*Ilmiy rahbar: Ijtimoiy va gumanitar fanlar
kafedrasini mudiri, professor A.N.Maxmudova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada klinik tadqiqotlar jarayonida inson huquqlarini himoya qilishning bioetik va huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot ishtirokchilarining xavfsizligi, ongli rozilik, maxfiylik, xavf va foyda muvozanati hamda xalqaro etik standartlarga rioya qilish masalalari yoritiladi. Maqola klinik tadqiqotlarda inson qadr-qimmatini saqlash va tibbiy ilm-fan rivojlanishi o'rtasidagi muvozanatni ochib beradi.

Kalit so'zlar: Klinik tadqiqotlar, bioetika, inson huquqlari, ongli rozilik, xavfsizlik, maxfiylik, Helsinki deklaratsiyasi, tibbiy etika.

Kirish

Klinik tadqiqotlar zamonaviy tibbiyotning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Yangi dori vositalari, davolash usullari va tibbiy texnologiyalar aynan klinik sinovlar orqali amaliyotga joriy etiladi. Biroq bu jarayonda inson ishtiroki mavjudligi sababli bioetik va huquqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilish zarur. Inson huquqlarini himoya qilish klinik tadqiqotlarning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Klinik tadqiqotlarda eng muhim tamoyil — bu ****ongli rozilik (informed consent)****dir. Tadqiqot ishtirokchisi tadqiqot maqsadi, xavflari, foydasi va alternativ usullar haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishi va o'z ixtiyori bilan ishtirok etishga rozilik berishi kerak.

Yana bir muhim jihat — bu ****inson xavfsizligini ta'minlash (safety)****dir. Tadqiqot davomida ishtirokchilarga zarar yetkazmaslik asosiy bioetik talab hisoblanadi. Har qanday yangi dori yoki usul avval laboratoriya va hayvonlarda sinovdan o'tkaziladi.

Klinik tadqiqotlarda maxfiylik (confidentiality) ham muhim o'rin tutadi. Ishtirokchilarning shaxsiy va tibbiy ma'lumotlari sir saqlanishi kerak. Bu ularning shaxsiy hayot daxlsizligini himoya qiladi.

Shuningdek, xavf va foyda muvozanati (risk-benefit analysis) bioetikada asosiy mezonlardan biridir. Agar tadqiqotning xavfi foydasidan yuqori bo'lsa, u to'xtatilishi yoki qayta ko'rib chiqilishi kerak.

Klinik tadqiqotlarda adolat tamoyili (justice) ham muhim hisoblanadi. Tadqiqot ishtirokchilari jinsi, yoshi, millati yoki ijtimoiy holatiga qarab diskriminatsiyaga uchramasligi kerak.

Bundan tashqari, Xelsinki deklaratsiyasi klinik tadqiqotlar etikasi bo'yicha asosiy xalqaro hujjat hisoblanadi. U inson ishtirokidagi tadqiqotlarda asosiy bioetik tamoyillarni belgilab beradi.

Klinik tadqiqotlarda inson huquqlarini himoya qilishda yana bir muhim jihat — bu ****tibbiy qarorlarning mustaqilligi (clinical independence)****dir. Shifokor va tadqiqotchilar har qanday qarorni faqat ilmiy dalillar va bemor manfaatiga asoslanib qabul qilishi kerak, tashqi bosim (kompaniya, moliyaviy yoki siyosiy ta'sir) esa ta'sir qilmasligi lozim.

Shuningdek, **tadqiqot dizaynining sifati (study design quality)** ham bioetik ahamiyatga ega. Noto'g'ri rejalashtirilgan yoki statistik jihatdan zaif tadqiqotlar ishtirokchilarning vaqtini, sog'lig'ini va huquqlarini behuda xavf ostiga qo'yishi mumkin.

Klinik sinovlarda **risk guruhlarini aniqlash va himoya qilish** ham muhimdir. Yurak-qon tomir kasalliklari, immun tizimi zaif bemorlar yoki og'ir patologiyasi bo'lgan shaxslar alohida ehtiyotkorlik bilan tadqiqotga jalb qilinishi kerak.

Yana bir muhim masala — bu ****“etik kompensatsiya” (ethical compensation)****dir. Tadqiqot ishtirokchilariga beriladigan to'lov ularni majburlash darajasiga yetmasligi kerak. Kompensatsiya faqat vaqt va noqulaylik uchun bo'lishi lozim, xavfni qabul qilishga undamasligi kerak.

Shuningdek, **tadqiqot natijalarining noto'g'ri talqin qilinishi (misinterpretation of results)** ham muhim muammo hisoblanadi. Ilmiy natijalarni noto'g'ri tushuntirish bemorlar va jamiyatda noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, **“etik audit” tizimi** klinik tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Bu tizim tadqiqot jarayonining barcha bosqichlarini tekshirib, inson huquqlari buzilmaganini nazorat qiladi.

Yana bir dolzarb jihat — bu ****global sog'liq tengsizligi (global health inequality)****dir. Rivojlanayotgan davlatlarda klinik sinovlar ko'pincha arzon ishchi kuchi yoki keng bemor bazasi sababli o'tkaziladi, bu esa etik muvozanatni buzishi mumkin.

Shuningdek, **tadqiqot natijalaridan foydalanish huquqi (access to results)** ham muhimdir. Tadqiqotda ishtirok etgan bemorlar o'zlari qatnashgan tadqiqot natijalari haqida ma'lumot olish

Yana bir muhim masala — bu zaif guruhlarini himoya qilishdir. Bolalar, homilador ayollar, ruhiy kasalligi bo'lgan shaxslar yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar tadqiqotlarda alohida himoya ostida bo'lishi kerak.

Shuningdek, tadqiqot etik komissiyalari (ethics committees) klinik sinovlarni nazorat qiladi. Har bir tadqiqot boshlanishidan oldin mustaqil ekspertlar tomonidan ko‘rib chiqilishi va tasdiqlanishi kerak. Klinik tadqiqotlarda inson huquqlarini himoya qilishda yana bir muhim masala — bu ****tadqiqotning ilmiy asoslanganligi (scientific validity)****dir. Har qanday klinik sinov faqat aniq ilmiy maqsadga ega bo‘lsa va real tibbiy ehtiyojga javob bersa o‘tkazilishi kerak. Maqsadsiz yoki yetarli asosga ega bo‘lmagan tadqiqotlar inson huquqlarini buzish xavfini oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot ishtirokchilarini tanlash jarayoni ham bioetik jihatdan muhimdir. Ishtirokchilar adolatli va shaffof mezonlar asosida tanlanishi kerak. Hech bir shaxs majburlash, aldash yoki iqtisodiy bosim orqali tadqiqotga jalb qilinmasligi lozim.

Klinik sinovlarda plasebo (placebo) qo‘llash etikasi ham muhim muammo hisoblanadi. Ba’zi hollarda bemorlarga haqiqiy dori o‘rniga plasebo beriladi, bu esa ularga real davolash imkonini vaqtincha cheklashi mumkin. Shu sababli plasebo faqat zarurat bo‘lganda va bemor roziligi bilan qo‘llanilishi kerak.

Yana bir muhim jihat — bu tadqiqot davomida monitoring va nazorat tizimidir. Klinik sinovlar doimiy ravishda nazorat qilinib borilishi kerak, chunki ishtirokchilarda kutilmagan nojo‘ya ta’sirlar yuzaga kelishi mumkin. Bu jarayonda mustaqil monitoring komissiyalari muhim rol o‘ynaydi.

Bundan tashqari, tadqiqotdan chiqish huquqi (right to withdraw) ham inson huquqlarining muhim qismidir. Har bir ishtirokchi istalgan vaqtda hech qanday jazolarsiz tadqiqotdan chiqib ketish huquqiga ega bo‘lishi kerak.

Klinik tadqiqotlarda yana bir dolzarb masala — bu ****farmatsevtika kompaniyalari ta’siri (conflict of interest)****dir. Ba’zi holatlarda moliyaviy manfaatlar tadqiqot natijalariga ta’sir qilishi mumkin, bu esa ilmiy xolislik va inson huquqlariga xavf tug‘diradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt asosidagi klinik tadqiqotlar ham rivojlanmoqda. Bunday tizimlarda bemor ma’lumotlarining xavfsizligi va algoritmik adolat masalalari muhim bioetik muammo hisoblanadi.

Yana bir muhim jihat — bu xalqaro hamkorlikda o‘tkaziladigan tadqiqotlar etikasidir. Turli davlatlarda standartlar farq qilgani uchun barcha ishtirokchilar uchun bir xil himoya darajasi ta’minlanishi kerak.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalarining oshkoraligi (transparency) ham muhimdir. Ijobiy yoki salbiy natijalar bo‘lishidan qat’i nazar, barcha ma’lumotlar ilmiy jamoatchilikka ochiq e’lon qilinishi kerak.

Klinik tadqiqotlarda inson huquqlarini himoya qilishning yana bir muhim jihati — bu bioetik nazorat organlarining mustaqilligidir. Etik komissiyalar tadqiqot olib borayotgan tashkilotdan mustaqil bo‘lishi kerak, aks holda qarorlar xolis bo‘lmay qolishi mumkin.

Shuningdek, tadqiqot ishtirokchilarining motivatsiyasi ham bioetik jihatdan muhimdir. Ba'zi ishtirokchilar moddiy mukofot yoki bepul davolanish umidida tadqiqotga qo'shilishi mumkin. Bunday holatlarda ularning qarori to'liq erkin va ongli ekanligini aniqlash zarur.

Klinik tadqiqotlarda bolalar ishtiroki etikasi alohida e'tibor talab qiladi. Bolalar o'zlari to'liq qaror qabul qila olmagan uchun ota-ona roziligi va bolaning manfaatlari ustuvor bo'lishi kerak. Har qanday tadqiqot bolaga minimal xavf tug'dirishi shart.

Yana bir muhim masala — bu **uzoq muddatli kuzatuv (follow-up studies)**dir. Ba'zi dori yoki usullar darhol emas, balki yillar o'tib nojo'ya ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun ishtirokchilarning uzoq muddatli xavfsizligini kuzatish bioetik majburiyat hisoblanadi.

Shuningdek, ma'lumotlarni manipulyatsiya qilish yoki yashirish (data falsification) ham jiddiy bioetik buzilishdir. Tadqiqot natijalarini o'zgartirish yoki salbiy natijalarni yashirish inson hayotiga xavf tug'dirishi mumkin.

Bundan tashqari, genetik tadqiqotlar va DNK ma'lumotlari bilan ishlash etikasi ham dolzarbdir. Genetik ma'lumotlar juda shaxsiy bo'lib, ularning noto'g'ri ishlatilishi diskriminatsiya yoki kamsitishga olib kelishi mumkin.

Yana bir muhim yo'nalish — bu **global farmatsevtik sinovlar (multinational trials)**dir. Bunday tadqiqotlarda ba'zan rivojlanayotgan davlatlarda standartlar pastroq bo'lishi xavfi mavjud, bu esa "etik ekspluatatsiya" muammosini keltirib chiqaradi.

Shuningdek, raqamli tibbiyot va big data asosidagi tadqiqotlarda ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylikni saqlash juda muhim. Katta hajmdagi tibbiy ma'lumotlar noto'g'ri qo'llansa, inson huquqlari buzilishi mumkin.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy qilish (translation to practice) ham bioetik ahamiyatga ega. Faqat samarali va xavfsiz deb tasdiqlangan natijalar klinik amaliyotga kiritilishi kerak.

Xulosa

Klinik tadqiqotlarda inson huquqlarini himoya qilish bioetikaning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Ongli rozilik, xavfsizlik, maxfiylik va adolat tamoyillariga rioya qilish ilmiy taraqqiyot bilan birga inson qadr-qimmatini saqlashni ta'minlaydi. Bu esa zamonaviy tibbiyotning asosiy talablaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalova, M., & Daminova, F. (2024). MARINA SVETAYEVA POETIK OLAMI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(2), 23-26.
2. Abdusalamovna, X. M. (2024). ERTAK JANRIDA AYOL IJODKORLIGI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(1), 80-82.

3. Pardayeva, I. (2026). ALISHER NAVOIY IJODIDA ADOLAT KONSEPSIYASI VA UNING MA'NAVIY-IJTIMOY MOHIYATI. ALISHER NAVOIY VA XXI ASR, 11.
4. Iroda, P. (2026, February). XX ASR G 'ARBIY YEVROPA NAVOIYSHUNOSLIGIDA IKKI YO 'NALISH: MANBASHUNOSLIK, METOD VA BAHSLI TALQINLAR (ILMIY-TANQIDIY TAHLIL. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 372-375).
5. Pardayeva, I. M. (2026). THE IMAGE OF ISKANDAR ZULQARNAYN AND THE FIGURE OF ALEXANDER OF MACEDON: A PHILOLOGICAL AND SOURCE-CRITICAL ANALYSIS. Shokh Articles Library, 1(1).